

Priorgården i Odense

Af Ebbe Hædersdal

1. Indledning

I de sidste hundrede år har Odense mistet mange af sine spændende bygningsværker. Malerier, raderinger eller fotografier er foruden synsforretninger ofte de eneste kilder til viden om disse bygninger. I bedste fald blev en kortfattet beskrivelse og opmåling lavet før nedrivningen.

En af de gårde, der mødte sin skæbne i slutningen af forrige århundrede, var Priorgården. Den lå med sydsiden til Vestergade, nordsiden til Staalstræde og østgavlen til Korsgade – Overgades vestlige, brede del (fig. 1). Ejendommen strakte sig oprindelig over de nuværende matrikler 472 og 473. I 1847 blev den nuværende matrikel 473 udskilt som en separat ejendom. Her lå oprindelig Priorgårdens gårdsrum og tilbygninger, medens Priorgården selv udfyldte matrikel 472 (1).

Før nedrivningen i 1897 blev den to stokværk høje bygning undersøgt af arkitekt Aage H. Mathiesen (2). Hans beretning, facadetegninger og planer danner udgangspunkt for det bygningshistoriske afsnit (fig. 2-9).

2. Bygningsbeskrivelse

Facaderne

Det viste sig, at sidemuren til Vestergade inden for et nyere påført pudslag bestod af murværk i munkefor-

bandt. Facaden var inddelt i fag af fladbuede, gennemgående blændinger, hvori de to stokværks vinduer må have siddet. Første og andet stokværk var således samlet til én harmonisk helhed (fig. 2).

Sidemuren mod Staalstræde skulle ifølge Mathiesens være opført af munkesten i blokforbandt. En skiftegang, som er nært beslægtet med krydsforbandtet, men hvor løberne i hvert løberskifte hele tiden ligger præcist over de underliggende løbere. Her må det nævnes, at der ikke er overensstemmelse imellem Mathiesens facadetegning, hans planer og beretning

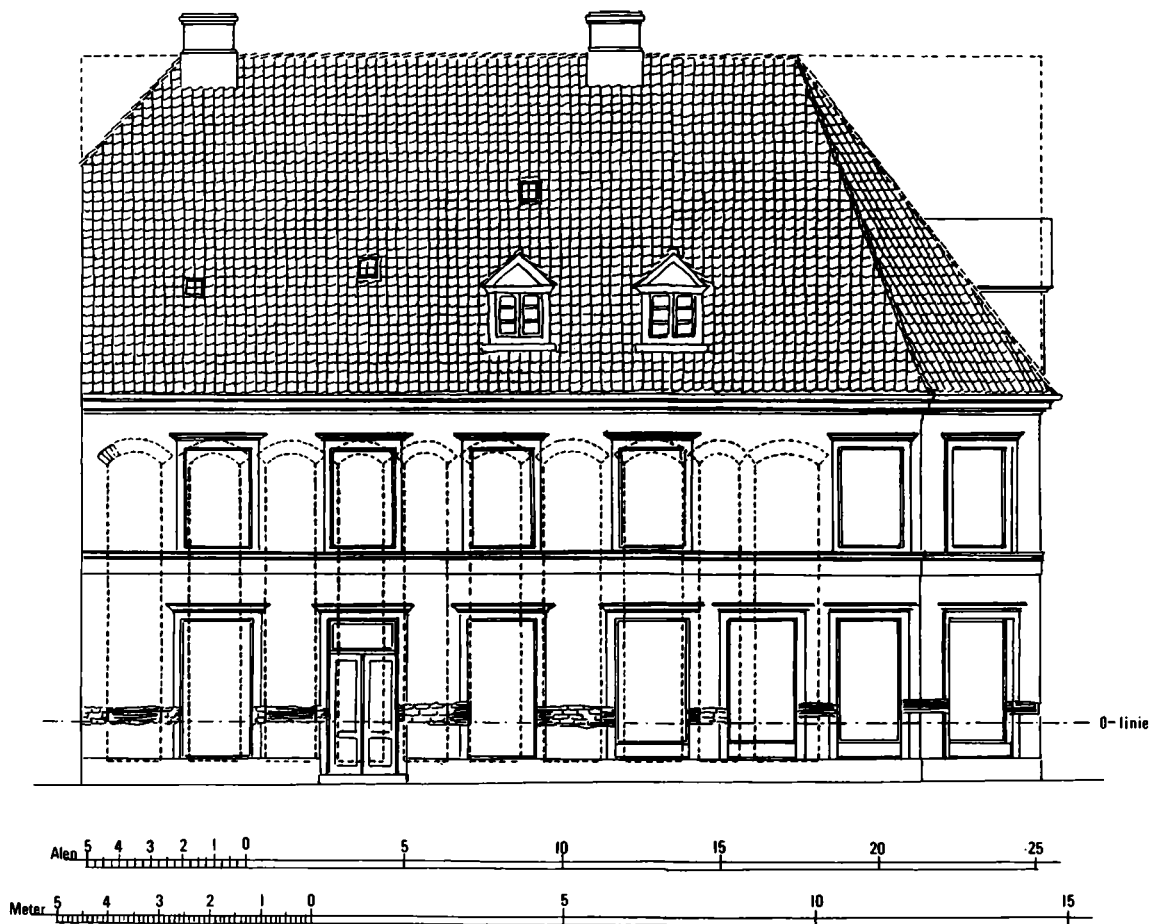

Fig. 1. Situationsplan 1: Priorgården. 2: Senmiddelalderligt rådhus. 3: Helligåndshusets omtrentlige placering.

(fig. 3, 4-7). Facadetegningen viser, hvad man i dag ville kalde polsk skifte, medens beretningen og planerne konsekvent nævner blokforbandt. Hvad der er det rigtige, og hvad Mathiesen har ment med blokskifte, kan altså ikke afgøres med sikkerhed. Ligesom facaden mod Vestergade var muren til Staalstræde inddelt i gennemgående blændinger, men de var afsluttet med kurvehanksbuer i stedet for fladbuer.

Gavlen mod Korsgade var af nyere murværk med undtagelse af kældermuren. Gavlen mod gårdsrummet var af bindingsværk over kældermurværket og havde været det siden slutningen af 1700-tallet (3). I 1829 havde man skåret sydøsthjørnet mod Vestergade væk, fordi det havde besværet færdselen (4) (fig. 4-6).

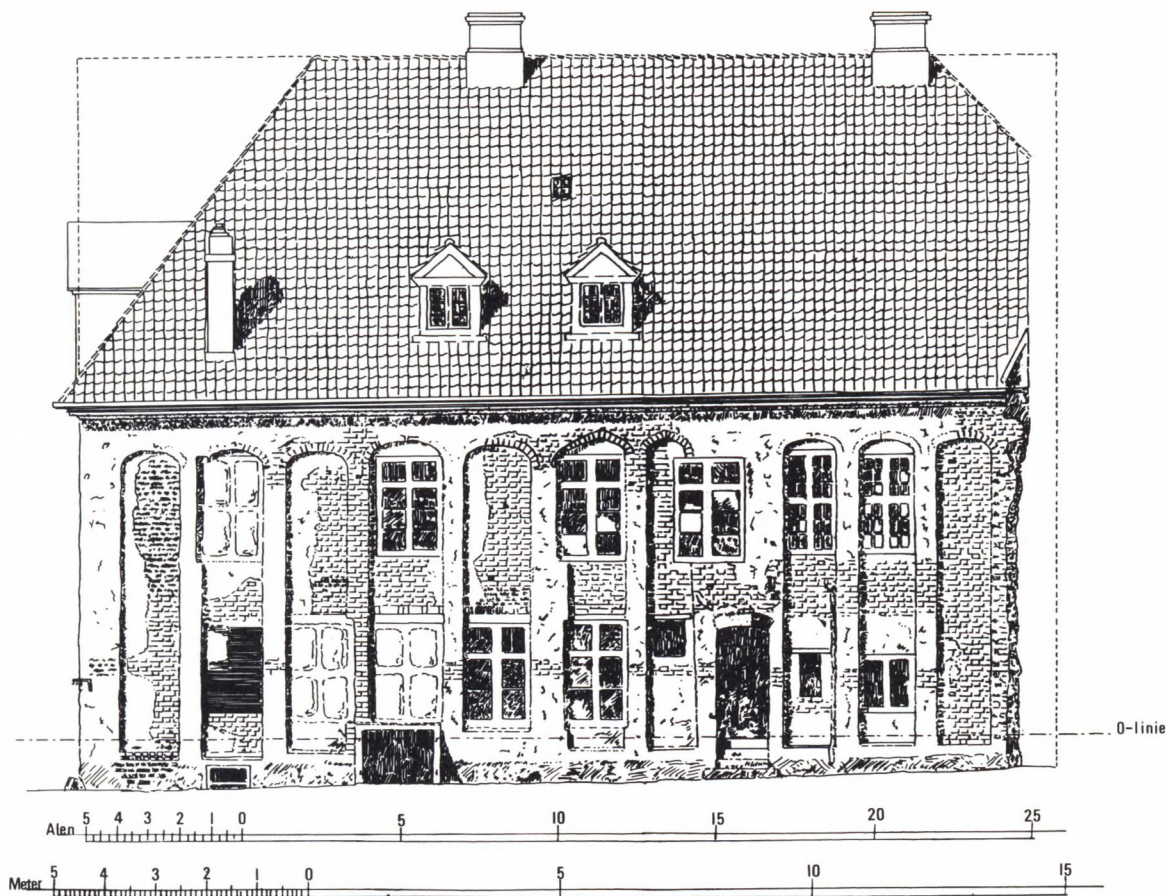
Fig. 2. Facaden mod Vestergade. Opmåling af Aage H. Mathiesen 1897.

Grundplanen

Grundplanen formede sig efter grunden og de færdselslinier, der løb langs tre af dens sider. Den fik således en nærmest trapezoid form med den smalleste side mod Korsgade (fig. 4-6).

Fig. 3. Facaden mod Staalstræde. Opmåling af Aage H. Mathiesen 1897.

Kælderen

Der var kælder under østpartiet. I østgavlen mod Korsgade fandtes en meget bred, fladbuget åbning, der på Mathiesens plan synes at sidde i det middelalderlige murværk. Længere mod syd var endnu en åbning, lidt smallere og tilmuret i »blokforbandt« (fig. 4 og 7). Mathiesen tolkede åbningen i nord som et vindue, men nævnte ikke den tilmurede åbning mod syd. Net-

op den sidste kunne tænkes at være et vindue, medens man i åbningen mod nord snarere skal se den oprindelige kælderindgang.

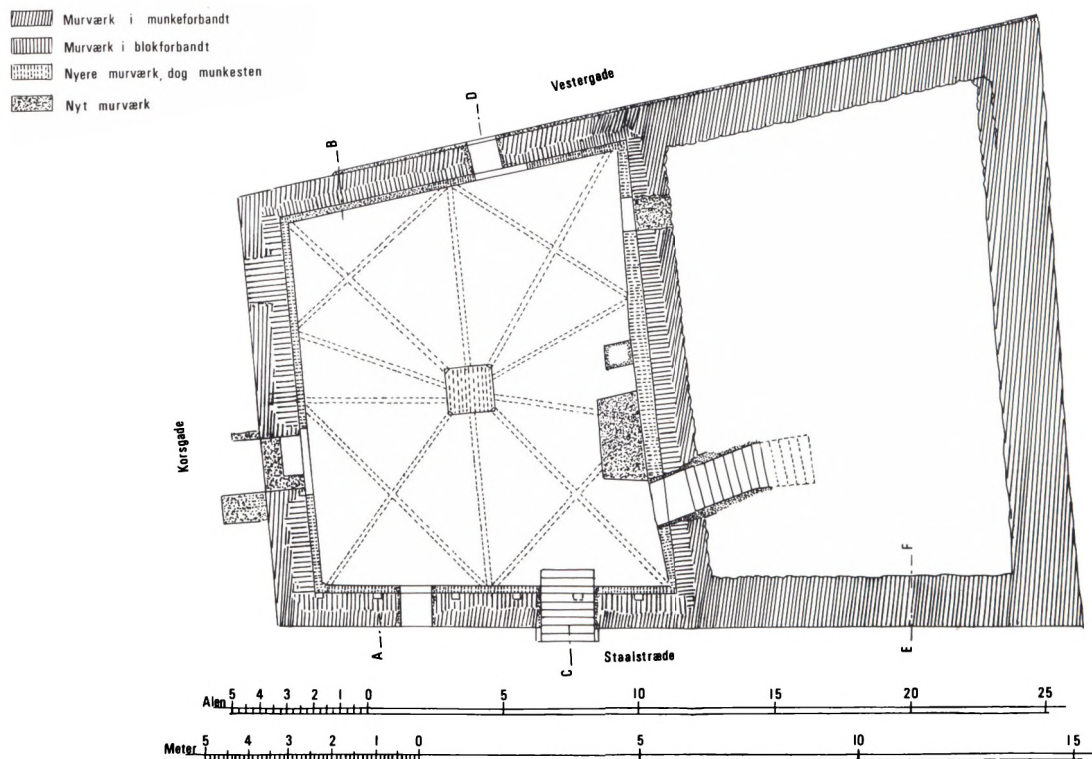
Det vides ikke, hvordan kælderen var overdækket i den første tid, men ret hurtigt må den have fået et fladt bjælkeloft. Undersøgelsen afslørede en række bjælkehuller i nordmuren, der indvendig bestod af murværk i »blokforbandt« (fig. 4). Hullerne indeholdt forkullet træ, som måske kan stamme fra en brand, men også kan tolkes som et isoleringsmateriale mod fugt. Bjælkeloftet efterfulgtes af 4 hele og 2 halve uregelmæssigt formede krydshvælv over en midterpille med affasede hjørner. For at hvælvene kunne få veder-

lag i ydermurene havde man indbygget en halvstensmur.

I kælderen vestvæg nær sydvesthjørnet sad en åbning, som var tilmuret i nyere tid. Den førte ind til vestpartiet, hvor der sikkert har været endnu en kælder.

Bygningens indre var i tidens løb ændret og tilpasset forskellige krav, så mange gange, at undersøgelsen ikke kunne afsløre, hvordan 1. og 2. stokværk oprindeligt var indrettet. Måske har der stået skillemure over

Fig. 4. Kælderplan. Opmåling af Aage H. Mathiesen 1897.

tværskillerummet i kælderen. Etageadskillelsen over begge stokværk har antagelig været flade bjælkelofter.

1. stokværk

Sidemuren mod Staalstræde havde bevaret en oprindelig vinduesåbning med indvendig halvstensfals vest for den senere døråbning (fig. 3, 5 og 7, snit E-F). Denne døråbning var anbragt det eneste sted på facaden, som ikke var optaget af en blænding (fig. 3). Formodentlig havde den oprindelige døråbning også været placeret der.

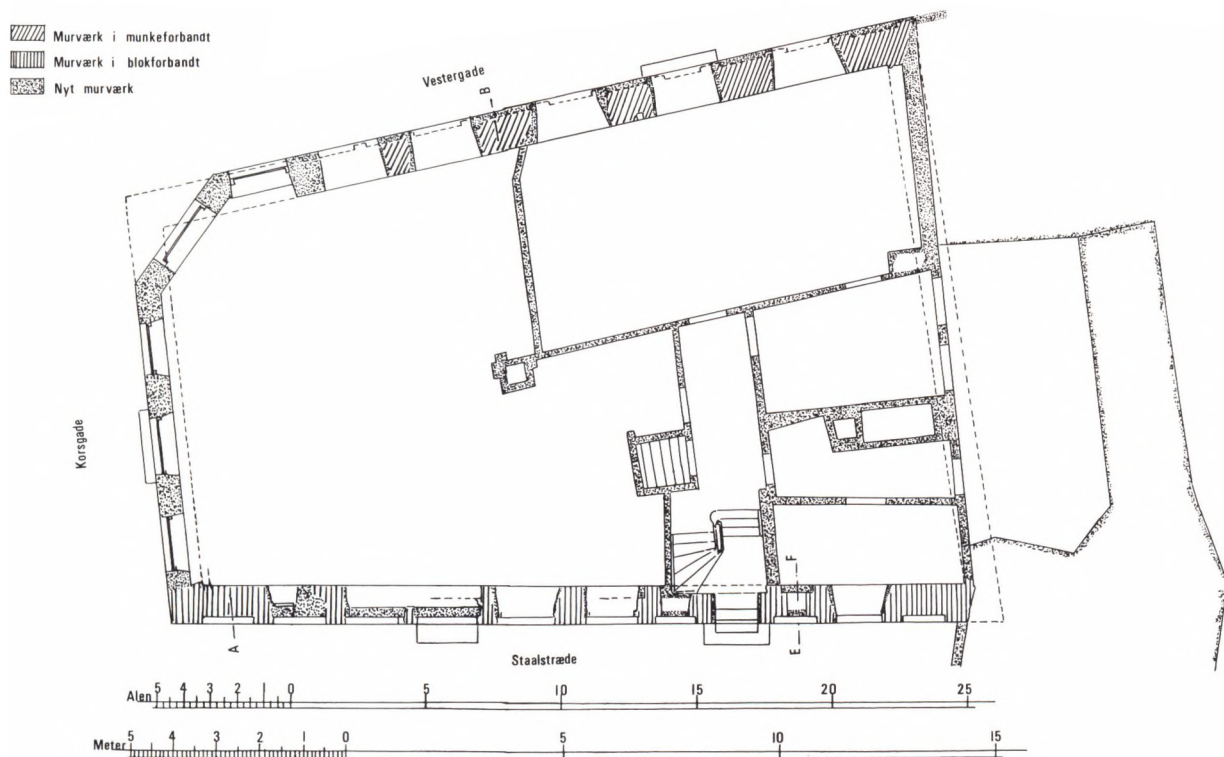
Der var spor af nicher i indervæggen i 1. stokværk øst for døråbningen. De var en hel sten dybe og har

sikkert hørt til de oprindelige vinduer i facaden mod Staalstræde (fig. 5).

2. stokværk

I 2. stokværk var en række tilmurede nicher i hele facadens længde mod Staalstræde. I den vestlige del var der noget længere imellem nicherne end i den østlige, men til gengæld var murværket også mere ødelagt af gennembrud til senere indsatte vinduer. Nicherne var en halvsten dybe. Placeringen i forhold til

Fig. 5. Plan af 1. stokværk. Opmåling af Aage H. Mathiesen 1897.

de ydre blændinger godtgør, at de ikke var vinduesnicher. I det hele taget synes der ikke at have været vinduer i 2. stokværk ud mod Staalstræde (fig. 6 og 7). Det er muligt, at Priorgårdens 2. stokværk har rummet en sal; men hvorvidt det har været yderligere inddelt kan ikke afgøres på grund af forstyrrelserne i den vestlige del.

Tagværket

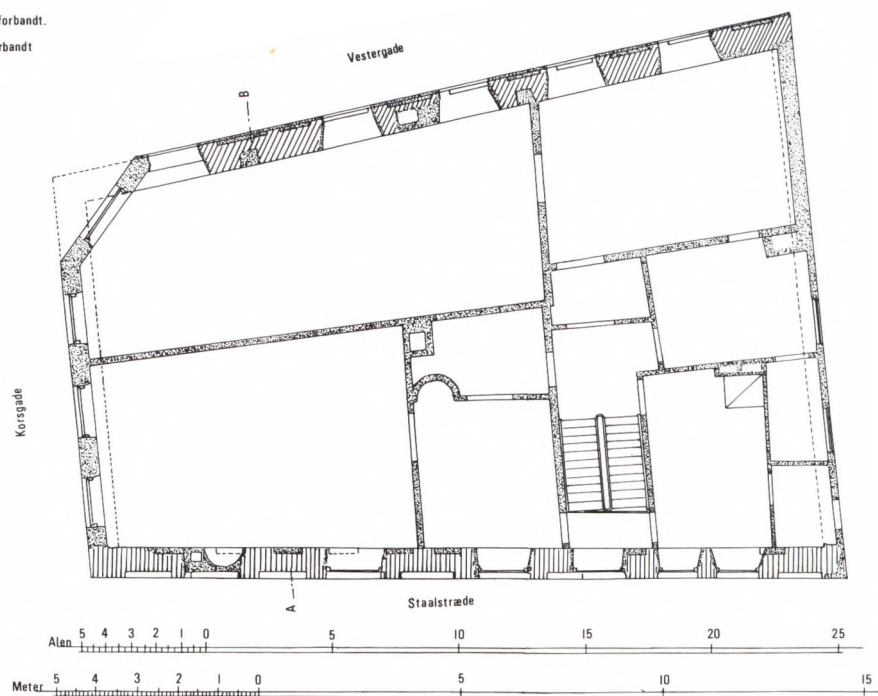
Af det middelalderlige tagværk var bevaret 4 fag (fig. 7 og 8). Det havde haft tre hanebånd, hvoraf de to var understøttet af skråstivere. Til yderligere afstivning af konstruktionen havde man anvendt lange krydsbånd.

Spæret var forneden afsluttet af en spærfod hvilende på to remme i muren. Den på tegningen (fig. 7) viste gamle fyrrebjelke har sandsynligvis ikke erstattet en ældre konstruktion. Den oprindelige etageadskillelse over 2. stokværk har antagelig ligget lavere og derved givet mulighed for et styrtrum.

Fund

Ved nedrivningen fandtes to formsten (fig. 9) og 5 stk. egetræsvinduesstolper fra renaissanceetiden. Desuden findes i Nationalmuseet en tegning af en flise og et

Fig. 6. Plan af 2. stokværk. Opmåling af Aage H. Mathiesen 1897.

teglstensfragment fra en kløverbladsfrise, som skal være fra Priorgården (fig. 10).

Skriftlige kilder

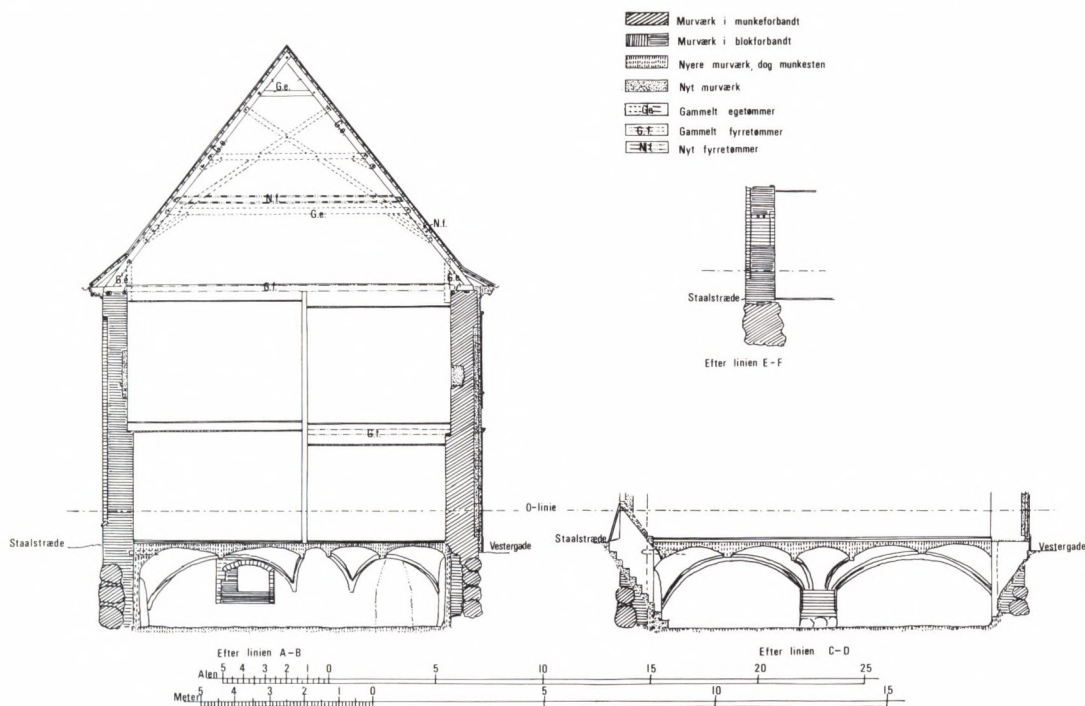
De ældste detaljerede arkivalier, der omtaler husets indre, er fra slutningen af 1600-tallet. Man kan naturligvis ikke gå ud fra, at de skildrer forholdene fra Priorgårdens første levetid. Huset er ca. halvandet hundrede år efter opførelsen i en sørgelig forfatning.

Den 6. oktober 1684 pantsatte den daværende ejer, Karen Lauridsdatter Pogwich, Priorgården til admiralitetsråd Jens Lassen. Jens Lassen fik i den anledning foretaget et syn, som dog først fandt sted d. 19. maj 1687 og blev tinglæst den 23. maj (5).

Synsforretningen fortæller, at der var to lofter. I 2. stokværk havde man en stue og flere andre gemakker. I 1. stokværk fandtes en stue i øst, et køkken og derved et kammer, en forstue og ved siden af den – den sorte stue (6). Gulvene i 1. og 2. stokværk var belagt med fliser (astrag). Til gaden var der en kældertrappe, og i gården stod en vindeltrappe.

I fortsættelse af det grundmurede hus lå langs Vester-gade et 7 fag langt hus af bindingsværk med ud-murede tvål. Denne bygning havde kælder. Bagtil i gården stod et tværhus, som strakte sig ud til Vester-

Fig. 7. Tværsnit og tagværk. Opmåling af Aage H. Mathiesen 1897.

gade. Her var indrettet en våning til gaden og bryggers til gården. Desuden fandtes et staldhus på 7 fag og en brandmur mod Staalstræde med 3 døre. I gården var en brønd.

Synet viste, at der skulle foretages reparationer på ejendommen til et beløb af 360 rd 5 mk 14 sk. Det er lidt under $\frac{1}{4}$ af gårdens vurdering i skiftet efter en tidligere ejer, byfogeden Antoni Ottesen Seebled i 1664 (7).

3. Facadernes udsmykning

Blendingerne

Blendingsdekorationer som Priorgårdens kendes ikke

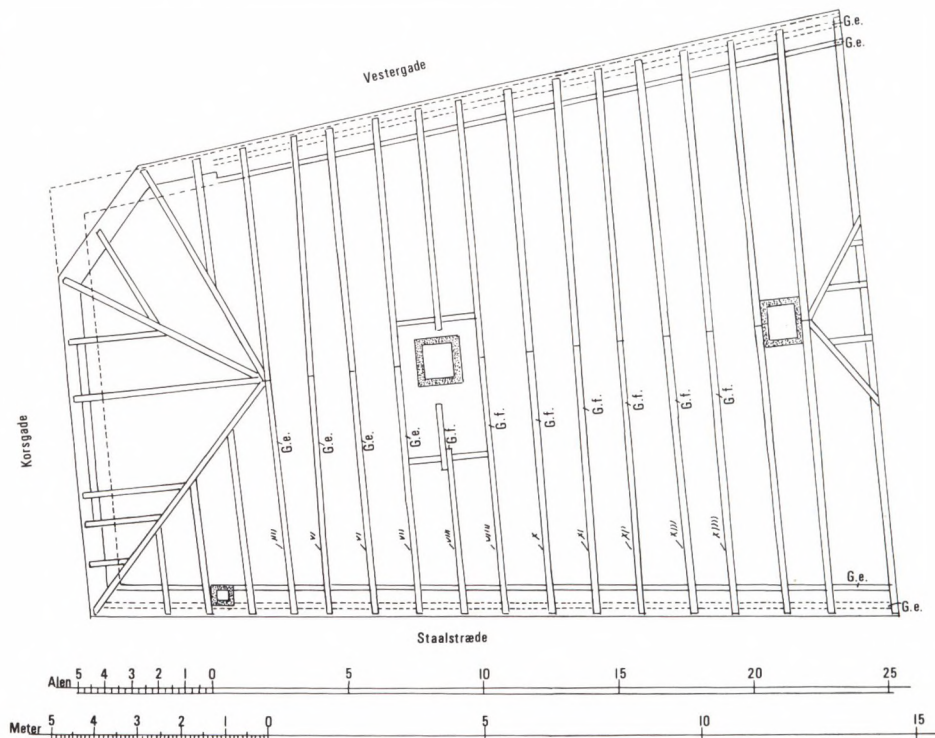
fra andre middelalderhuse i Danmark; men et af borg-husene på det middelalderlige Koldinghus var mod gårdsiden prydet med en halv sten fremspringende lisener, der foroven var forbundet ved 3 fladbuer (8).

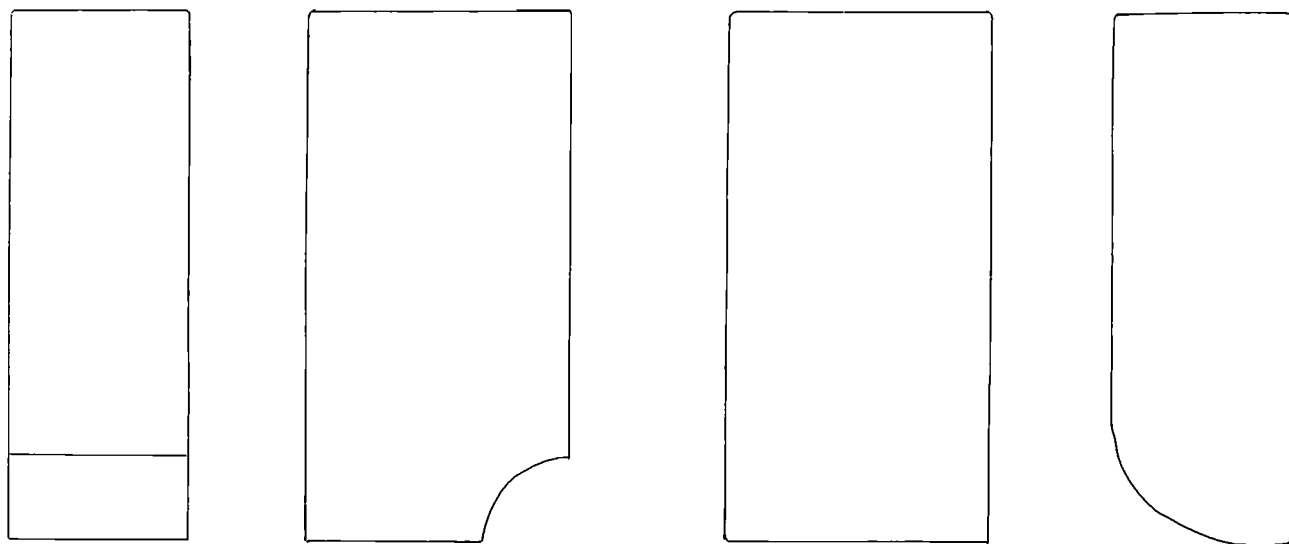
Motivet er kendt fra Nederlandene, især fra Brügge; men det forekommer også nordligere, f.ex. i Rotterdam og Harderwijk, i Tyskland i Xanten og Lübeck, og i Vestpreussen i Thorn (9).

Figurplastikken

Priorgården skal have været prydet med forskellige

Fig. 8. Tagværk. Opmåling af Aage H. Mathiesen 1897.

helgenbilleder. I midten af forrige århundrede sad endnu en kvindelig stenfigur med timeglas i hånden indmuret i den indvendige gård (10) – sandsynligvis dyden temperantia. Tidligere havde den siddet på sydøsthjørnet mod Vestergade – det, der forsvandt i 1829.

I Helsingør sidder på sydøsthjørnet af Karmelitterhuset den eneste udvendigt bevarede figurniche i Danmark. I 1800-tallet stod der her en figur – nu er den forsvundet (11). I Malmø ser man stadig på hjørnet af Jørgen Kochs stenhus en madonna under en baldakin (12).

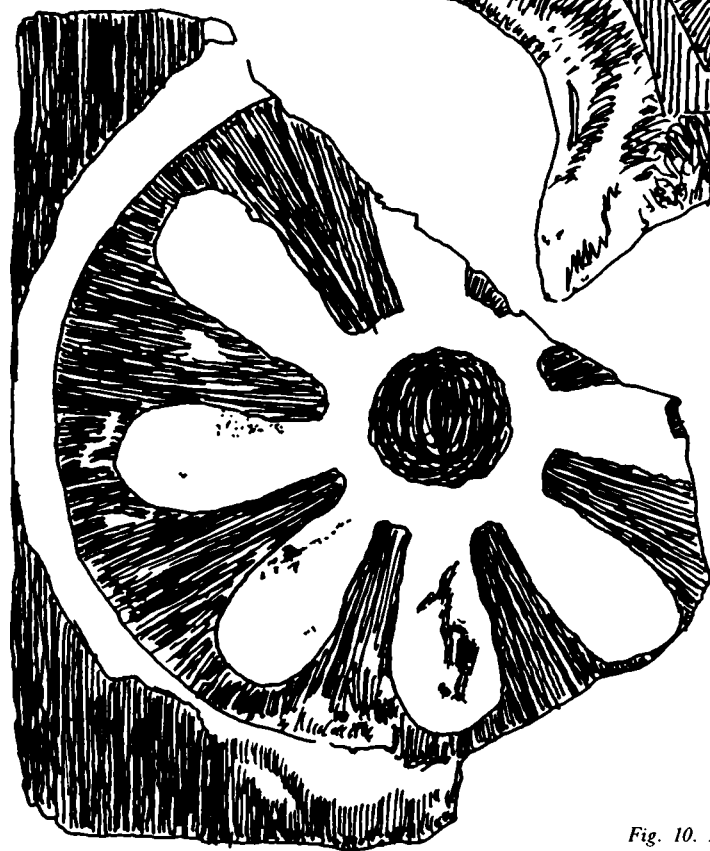
Den tiltagende anvendelse af figurplastik er et af de karakteristiske træk ved det nederlandske borgerhus fra senmiddelalder og renæssance. Elementer som kølbuer, pinakler og fialer trænger også ind i den profane arkitektur. De ældste eksempler på pinakelgavle i Nederlandene er Friskippernes hus i Gent fra 1531 og

Fig. 9. Formsten. Til højre: med hulkel, fundet i 1. stokværk. Plan og side. Til venstre: med kvartrund profil, fundet i 2. stokværk. Side og plan. Mål 1:4. Opmåling af Aage H. Mathiesen.

rådhuset i Culemborg fra 1534 (13). I Odense blev det senmiddelalderlige rådhus 25-30 meter sydvest for Priorgården restaureret i 1551. Ved den lejlighed fik det sandsynligvis sin kølbuefrise under gesimsen og de særprægede fialer på gavle og kviste (14). Vestgavlen på sydfløjen af Karmelitterhuset i Helsingør er prydet med en kølbueniche, vandrette formstensprofiler og pinakler – resultatet af en udvidelse mod vest fra omkring 1550. Bygmester var antagelig nederlænderen Mattheus Rubensaat.

Uvilkårligt melder sig det spørgsmål, om man i

Mål 1:1

Mål 1:2

Fig. 10. Flise. Hvid roset på rød baggrund. Teglstensfragment af kløverbladsfrise. Mål 1:1 og 1:2. Tegning i Nationalmuseet.

Priorgårdens udsmykning skal se en tidlig nederlandsk indflydelse, eller om den kan være opført af en nederlandsk bygmester. Som der herefter vil blive redegjort for, må Priorgården være opført i de allersidste år af middelalderen – i en tid, hvor nederlandske bygmestre begyndte at arbejde i Danmark. Med den viden man har i dag om det senmiddelalderlige borgerhus i Danmark, kan man ikke sige, hvor sjælden eller almindelig Priorgårdens »type« har været. Derfor er det umuligt at give noget definitivt svar. Ser man mere generelt på de bevarede rester af middelalderhuse i Danmark og den dekorative udsmykning af facaderne, er det ikke så meget impulserne fra syd – f.ex. fra hansestæderne, som gør sig gældende. Der er snarere tale om variationer over det tema, den lokale kirkearkitektur har angivet.

4. Datering

Priorgården var i 1897 sammensat af bygningsdele fra vidt forskellige tider. Det er især en datering af de ældste dele, der her har interesse.

De ældste dele

Blændingsdekorationer som Priorgårdens forekommer allerede i 1400-tallets første halvdel. Langt de fleste dateres imidlertid til anden halvdel af århundredet og især omkring 1500 (15). Udsmykningen på Koldinghusfløjen dateres til midten af 1400-tallet; men den er ikke identisk med Priorgårdens.

Stenskulpturer optræder på borgerhuse i stadigt større omfang i senmiddelalderen og renæssancen. Den ældste del af sydfløjen til Karmelitterhuset i Helsingør dateres til omkring 1516. Stenskulpturerne fra de store stenhuse i Malmø dateres til næsten samme tid. Jacob Guldsmids var fra tiden efter 1500, og Jørgen Kochs kan med sikkerhed dateres til 1525. Jacob

Nickelsens gavlhus har haft skulpturer i de to nicher i gavlen. Huset er ifølge en bygningsindskrift fra 1519 (16).

Stenskulpturerne fra Priorgården kendes ikke, hverken i original eller aftegning; men når vi tager det foregående i betragtning, synes det rimeligt at placere Priorgårdens ældste dele i de sidste årtier af middelalderen – dvs. kælderen under østpartiet og sidemuren mod Vestergade.

Sidemuren til Staalstræde

Det er allerede nævnt, at der ikke er overensstemmelse imellem Mathiesens facadetegning, hans planer og beretning angående skiftegangen i muren mod Staalstræde.

Polsk skifte er et middelalderligt forbandt, men bruges langt op i 1500-årene. Blokforbandtet er meget sjældent. Som tidligere omtalt er det nært beslægtet med krydsskiftet. I Malmø træffes krydsskifte i gavltrekanter på Jørgen Kochs stenhuse fra ca. 1525 (17), og i Odense er det anvendt i et par kælderskillerum i bispegårdens nordfløj. Bispegården dateres 1504-08 efter en nu forsvundet bygningsindskrift (18), og da skillerummene er muret i forbandt med ydermuren i munkeskifte, må dateringen også gælde dem. I en mere regulær sammenhæng kendes krydsskiftet fra Malmøhus opført i slutningen af 1530'erne og fra Tårnborg i Ribe ca. 1540 (19).

En af de første gange, kurvehanksbuer optræder herhjemme, er i korgavlen på Hesselager kirke. Gavlen er opført omkring 1550 (20). De kurvehanksbuer, som afsluttede blændingsfelterne i facaden mod Staalstræde, er sikkert ikke ældre end 1550. På grund af den tvivl, der råder med hensyn til rigtigheden af Mathiesens facadetegning, planer og beretning, kan det ikke afgøres, hvorvidt muren blev helt eller delvis

ombygget på samme tidspunkt. Den usikkerhed gælder også de øvrige partier, som var opført i »blokforbandt«. Om årsagen til eventuelle ombygningsarbejder kan vi kun gisne. Måske har Grevefejden spillet en rolle.

Hvælvene

Kælderhvælvene var som nævnt ikke oprindelige. En datering af dem til slutningen af århundredet eller begyndelsen af det næste ville være rimelig. Adgangen til det vestlige kælderrum synes etableret samtidig med hvælvene i østpartiets kælder.

5. Priorgård eller?

Traditionen vil vide, at Priorgården skulle være knyttet til Helligåndshuset, som lå øst for bytinget – det senere Fisketorv, og altså lige over for Priorgården (21) (fig. 1). Institutionen var oprettet af præsten Peder Jensen i 2. fjerdedel af 1400-tallet (22). Den bestod af et hospital viet til Helligånden, St. Antonius og St. Olaf, af en kirke viet til St. Gertrud og en tilhørende kirkegård.

I 1477 blev der stiftet et Helligåndskloster i Fåborg, og samtidig skete en fornyelse af institutionen i Odense. Den forblev som særlig hospitalsstiftelse, men skulle fremover styres af prioren for klosteret i Fåborg. Den daglige ledelse forestod en præst og en forstander, der godt kunne være én og samme person, som f. ex. Peder Mule i 1509. Senere stod hans broder borgmester Mickel Mule og en anden præst i spidsen for stiftelsen. Priorgården skulle være den gård, hvor prioren for Fåborgklosteret opholdt sig, når han var i byen. Deraf navnet. Gården kunne tillige tjene til bolig for forstanderen.

Priorgården lå imidlertid ikke på Helligåndshusets grund, så hvis traditionen taler sandt, må man have

anskaffet sig et særligt grundstykke til formålet. De skriftlige kilder tier om en sådan handel og røber heller intet om gårdens opførelse. I 1540 henlagde Christian III Helligåndshuset til Gråbrødre Hospital, men overdragelsesbrevet omtaler ikke Priorgården (23). Da flere af byens borgere havde krav på stiftelsens forvaltning, måtte Christian III overlade dem kirken og kirkegården til deling. I Gråbrødre Hospitals kopibog fra 1709 findes en afskrift af de dokumenter, der vedrører disse transaktioner (24). Heller ikke her optræder en priorgård.

I værket »De danske Helligaandsklostres Bygningshistorie« refererer Vilhelm Lorenzen (25) til den kendsgerning, at Priorgården i slutningen af 1700-tallet var postgård og antyder forsigtigt, at den kan have været i kronens eje endnu længere tilbage i tiden. Christian III kunne selv have forbeholdt sig gården, da Helligåndshuset henlagdes under Gråbrødre Hospital.

Den tanke, at kongen på et tidspunkt har ejet Priorgården, kan ikke afvises; men det er en misforståelse, at gården i 1700-tallet skulle have tilhørt kronen. Når en postmester udnævntes, fik han ikke tildelt en embedsbolig. Den gård han havde i sit eje, og hvori han boede, var postgård, indtil han tog eller fik sin afsked (26).

Vi savner skriftligt bevis på Priorgårdens tilknytning til Helligåndshuset, men traditionen? – Hvori har den sin rod?

Vedel Simonsen giver svaret i den upublicerede fortsættelse af »Bidrag til Odense Bys Historie« (27). Han skriver under årstallet 1782: »...; Gaarden skal i gamle Dage have været et Kloster eller, hvad som er det samme, en Priors Boelig; vist er det at den er mærkelig saavel for de tydelige Spoer udvendig til begge Sider paa smale og høie Kirke- eller Kloster-

Vinduer, som de forskellige Helgenbilleder, hvormed den tilform skal have været prydet og hvoraf endnu en quindelig Stenfigur med Timeglas i Haanden, som tilforn sad paa det søndre Hjørne mod Gaden, nu sidder indmuret i den indvendige Gaard.« I folks bevidsthed var de mærkelige blændinger og stenfigurer uløselig knyttet til den kirkelige sfære. Hvad var da mere naturligt end at henføre gården til det nærliggende Helligåndshus knap et stenkast borte. I dag er et sådant ræsonnement – blændinger, helgenbilleder lig kirkelig institution – ikke fyldestgørende.

Vi kan følge gårdens ejere tilbage til 2. fjerdedel af 1600-tallet. Før den tid famler vi i blinde. Gåden om Priorgården og dens ejerforhold i middelalderen løses næppe nogensinde.

Noter

* Aage H. Mathiesens tegninger, planer og beretning findes i Nationalmuseets 2. afdeling. LAF = Landsarkivet for Fyn.

1. Tidligere havde ejendommen grundtaktnr. 336 og 337 samt brandforsikringsnr. 193. I 1847 deles ejendommen i to: brandforsikringsnr. 193 og 193 A. Se grundtakstprotokol IV-V p. 478-79. Odense magistrats arkiv i LAF. Den nye matrikulering er fra 1863. jfr. pakke i LAF med liste over de nye nr. og opgivelse af de tilsvarende gamle, Odense byfogeds arkiv.
2. Aage Henrik Langeland-Mathiesen, arkitekt, medarbejder ved Nationalmuseets 2. afd. i 15 år. Yderligere oplysninger i Weilbachs Kunstnerleksikon, Kbh. 1949 bd. II p. 216 f.
3. Brandtaksationsprotokol V (1801-06) fol. 113. Odense magistrats arkiv i LAF.
Rådmand (1769) og postmester (1777) Mathias Kurrelbaum foretog en større hovedreparation på gården. Han var ejer af ejendommen 1759-1793, jfr. note 10.
4. C.T. Engelstoft: Odense Byes Historie 2. udg., Odense 1880 pp. 126 og 469.
5. Skøde- og panteprotokol 1683-90 fol. 38 A-B. Tingbog 1685-89 fol. 206A-207B. Begge i Odense byfogeds arkiv, LAF.

6. Sorte stue kan være en fejlskrivning for »dend stoere Stue«, der nævnes d. 5. april 1664 i skiftet efter Antoni Ottesen Seebblad. Skiftebog VII fol. 549A. Odense byfogeds arkiv i LAF. Farvevalget i dekorationer fra senmiddelalder og renaissance kan imidlertid være særdeles mørkt og dystert. Jfr. f.ex. Einar Bager: Rosenvingska Huset, Malmö 1969 p. 49 ff.
7. Skiftebog VII fol. 553 A: 1500 Dr. Odense Byfogeds arkiv i LAF.
8. Otto Norn i: Danske Slotte og Herregårde IV, Kbh. 1945 p. 460. Christian III's borge, Kbh. 1949 planchebind plan III. Vestfløj. Trap: Danmark 5. udg. bd. VIII, 3 Kbh. 1964 p. 937 ff.
9. C.L. Temminck Groll: Middelleeuwse stenen huizen te Utrecht et hun relatie met de van andere noordwesteuropese steden, 's Gravenhage 1963 p. 44-45 og pl. VII, pp. 56, 80, 122 og pl. XX. Karl Hauke: Das Bürgerhaus in Ost- und Westpreussen, Tübingen 1967 p. 19f. (Abb. 6, 7, T. 2), p. 26f. (Abb. 19, 20, T. 3b, 9, 8, 11b.).
10. »Bidrag til Odense Byes Historie. IV A chronologisk Orden indsamlede af Vedel-Simonsen 1832. 3de Hæfte, som gaar fra 1700-1831.« Upubliceret manuskript i Nationalmuseet under årstallet 1782.
11. Architekten bd. 8, Kbh. 1905-06 pp. 257 ff, 541ff.
Architekten bd. 14, Kbh. 1911-12 p. 213ff med en afvigende forklaring af bygningshistorien.
Chr. Axel Jensen i: Gammel dansk Bygningskultur III, Kbh. 1910 p. 24ff.
Tårnvindeltrappen på Gjorslev kronet af en Mariafigur. Derover en baldakin. Datering o. 1400. Chr. Axel Jensen: Gjorslev. Roskildebispens Borg paa Stevns og dens Bygningshistorie, Kbh. 1924 p. 15-16, fig. 24-25.
12. Niels Gösta Sandblad: Skånsk senmedeltid och renässans. Bd. 2 Skånsk stadsplane-konst och stadsarkitektur intill 1658. Lund-Kbh. 1949 p. 233.
Malmöfynd 65, Malmö 1966 p. 17 fig. 15 og i samme: andre skulpturer på huset p. 15 fig. 12-13, p. 16 fig. 14.
Einar Bager i: Malmö stads historia. Första delen, Malmö 1971 p. 302f.
13. Architekten bd. 8, Kbh. 1905-06, pp. 260, 262, 544.
I 2. stokværk i Gjorslevtårnet er norddøren til korsarmen overdækket af en limsten udsåret i form af en meget flad kølbue. Datering o. 1400. Chr. Axel Jensen: op. cit. note 11, p. 9 fig. 8. Kølbuemotivet kendes fra adskillige dørøverligger i bindings-

- værkshuse. Chr. Axel Jensen: Dansk Bindingsværk fra Renæssancetiden, Kbh. 1933 pp. 28, 32; fig. 21, 27, 31-33, 58-59.
14. C.T. Engelstoft op. cit. pp. 94-95, 195, 268, 420, 503, 580. H. St. Holbeck: Odense Bys Historie, Odense 1926 p. 453f.
 15. Temminck Groll op. cit. p. 80: Xanten, Brückstrasse 10 – 1400-tallets første halvdel? P. 56: Rotterdam – Engelenburg 1464. P. 44-45 og pl. VII: Brugge – »Zwarte Huis«, Kuiperstraat ca. 1480; Spanjaardstraat 16 ca. 1500.
 16. Helsingør: jfr. note 11. Malmö: jfr. note 12 samt Einar Bager op. cit. 1971 p. 295ff med plancher, p. (298) 299.
 17. Sven Rosborn: Kompanihuset i Malmö, byggnadsarkeologiska studier av ett senmedeltida hus, Malmö 1973 p. 47.
 18. C.T. Engelstoft op. cit. p. 72 med note 2.
 19. Malmøhus: jfr. note 17.
Chr. Axel Jensen i Architekten XI, Kbh. 1908-09 pp. 289-294, 306-313, spec. 307.
 20. Harald Langberg: Danmarks bygningskultur bd. 1, Kbh. 1955 p. 138.
Studierejser af Kunstakademiets Elever 2. rk. 1, Kbh. 1913
 - Tavle 5.
 21. C.T. Engelstoft op.cit. p. 66ff., spec p. 69.
 22. Vilhelm Lorenzen: De danske Klostres Bygningshistorie I. De danske Helligaandsklostres Bygningshistorie, Kbh. 1912 p. 38-40.
 23. Copibog for kongelige og Kancelliresolutioner 1508-1820. Fol. 2 A. Gråbrødre Hospitals arkiv i LAF.
 24. Copibog for Odense Graabrødre Hospitals direktion 1709-17, Fyens Bispeembede No. 793 pp. 93-95, Fyens Stiftsøvrigheds arkiv B. IV i LAF.
 25. Vilhelm Lorenzen op. cit. p. 39.
 26. C.T. Engelstoft op. cit. p. 330 note 2, samt skøde- og panteprotokoller i LAF.
 27. Jfr. note 10.
Lignende tilskrivninger kendes fra andre steder f.ex. i Helsingør og Malmø.
Chr. Axel Jensen i Gammel dansk Bygningskultur III, Kbh. 1910 p. 17.
Einar Bager op. cit. 1971 p. 295ff.